

MARTIN MUSÍLEK

HERTVÍKOVÉ Z RUŠINOVA

*Východočeská šlechta
ve víru husitských bouří*

ŠLECHTICKÉ RODY ČECH, MORAVY A SLEZSKA

MARTIN MUSÍLEK

HERTVÍKOVÉ Z RUŠINOVA

*Východočeská šlechta
ve víru husitských bouří*

Kniha byla vydána s podporou Akademie věd České republiky v rámci programu Strategie AV21 č. 23 „Město jako laboratoř změny; stavby, kulturní dědictví a prostředí pro bezpečný a hodnotný život“.

Akademie věd
České republiky

Strategie AV21

Špičkový výzkum ve veřejném zájmu

Recenzenti: prof. PhDr. František Šmahel, DrSc., dr. h. c. mult.
PhDr. Jan Musil

Na frontispisu: Komorový kachel s pěšími bojovníky (husity). Čtyři postavy kráčející vlevo, praporečník v čele skupiny nese korouhev se znakem kalicha.

© Martin Musílek, 2020

Všechna práva vyhrazena

ISBN 978-80-7422-763-9

1. | Úvod

Jan Hertvík z Rušínova se narodil někdy kolem roku 1395 drobnému vladykovi Hertvíkovi z Ostružna patrně jako druhorozený syn. Při svém křtu, jenž zřejmě proběhl v nedalekém vilémovském klášterním kostele sv. Petra a Pavla, obdržel jméno Jan. Toto jméno bylo v rodině ostruženských zemanů tradiční. Nevíme přesně, kdy k narození Jana došlo, ani jestli byl skutečně druhorozeným synem ostruženského zemana. Slovo „nevíme“ je tu důležité. Rozkrývání životních osudů nejen husitských hejtmanů, ale zpravidla všech osob žijících ve středověku je totiž velmi limitováno množstvím a druhem dochovaných pramenů. Věcí, které nevíme, je mnohonásobně více než věcí, o nichž máme alespoň základní povědomí. Při narození Jana, který se později nazýval nejčastěji jako Jan z Rušínova, Jan Hertvík z Rušínova, Rušinovský nebo jen Hertvík, se nezdálo, že by se jednalo o výjimečnou událost. Málokoho ze shromážděných hostů při jeho křtu by napadlo, že se původem nezámožný, nicméně urozený zeman stane nejen nejvýznamnějším mužem v čáslavském kraji, ale jednoho dne se také zařadí po bok nejmocnějších mužů v zemi. Jan Hertvík z Rušínova byl nejvýznamnějším představitelem celého rodu, což také našlo odraz v bezkonkurenčně největším počtu historických zmínek, proto budou dějiny Hertvíků z Rušínova popisovány především s ohledem k této významné osobnosti.

Pokusím se vyprávět příběh, který vlastně začíná tam, kde jiné povětšinou končí. Autoři, kteří již věnovali pozornost některému z husitských hejtmanů nebo jiným významným osobnostem soudobého dění, se většinou spokojí s tvrzením, že o počátcích životní dráhy konkrétního hrdiny nevíme nic, nebo pouhá torza. Líčení osudů svého hrdiny proto začínají většinou až ve chvíli,

když se stává natolik „slavným“, aby jej zachytily písemné prameny. V předkládané práci se pokusím jít ještě dále a při rekonstrukci životních osudů Jana Hertvíka z Rušinova a dalších příslušníků rodu se opřu také o prameny, které o nich přímo nehovoří nebo je jmenovitě nezmiňují, ale za pomoci různých analogií nebo více či méně pravděpodobných předpokladů se můžeme domnívat, že se jejich života či působení dotýkaly. Je zřejmé, že do každé historické práce se promítá osobnost, názorové přesvědčení nebo vidění světa konkrétního autora, což u psaní historických biografií osob platí dvojnásob. Myslím si, že tento osobnostní vklad a ovlivnění není na škodu. Jak si ukážeme vzápětí, první a doposud jediný biograf Jana Hertvíka z Rušinova Bohuslav Rieger v něm spatřoval především představitele české husitské šlechty, který se odhodlaně stavěl proti „německému živlu“. Jako významnou osobnost, která hrála velkou roli v politických událostech husitských a pohusitských Čech, jej vnímá veskrze všechna dosavadní literatura.

V našem vyprávění bude do popředí vystupovat především jeho věrnost a stálost. Vzhledem k torzovitě dochovaným pramenům však může každý další autor vyprávět odlišný příběh, ne horší nebo lepší, ale jednoduše jiný příběh Hertvíkova života. Jednotící osou následujícího vyprávění bude nejen sledování fascinující životní cesty rušinovského zemana do řad zemské šlechtické elity, ale zejména kritický rozbor všech okolností, které k němu vedly. Budeme se společně ptát, co ve skutečnosti stálo za jeho vzestupem? Byla to jeho inteligence? Válečnické umění? Bezohlednost? Osobní šarm? Specifické charakterové vlastnosti? Nebo kombinace všech těchto vlastností? Jakým způsobem se na jeho kariéře podepsaly vnější okolnosti? A konečně se pokusíme zodpovědět klíčovou otázku, proč se podobnou závratnou kariéru podařilo učinit právě Janu Hertvíkovi z Rušinova?

Na následujících řádcích se však nechci věnovat pouze postavě Jana Hertvíka z Rušinova. Při rozkrývání Hertvíkových životních osudů jsem si uvědomil, že pokud chci správně pochopit a zhodnotit jeho životní dráhu, neobejde se to bez sledování

společenské vrstvy, kterou dnes nejčastěji nazýváme nižší šlechta, to vše na území dnešních okresů Pardubice, Chrudim, Havlíčkův Brod a Kutná Hora, které svojí rozlohou zhruba odpovídají původním historickým krajům Čáslavska a Chrudimska. S pomocí uměnovědných, archeologických a stavebněhistorických poznatků si přiblížíme, jak na přelomu 14. a 15. století vypadaly hrady, tvrze, města a městečka, v nichž se příslušníci nižší šlechty dennodenně pohybovali, budeme sledovat osudy jejich sluhů a družiníků nebo se dotkneme postavení žen v rámci středověké společnosti. Prostřednictvím dílčí analýzy chrudimského městského prostředí si ukážeme, jak se proměňoval vztah nižší šlechty a královských měst v průběhu 15. století. Dochovaný rukopis nejstarší přibyslavské městské knihy naopak demonstruje, jakým způsobem husitská revoluce formovala tvorbu nového šlechtického velkostatku. Porůznu rozptýlené údaje o velikosti šlechtických družin a jejich financování zase umožňují odhadnout, jak velkou družinou jednotliví šlechtici disponovali a kolik je to stálo. Na konkrétním příkladu zvoleného orebského hejtmána a s pomocí rozboru vztahových sítí bych rád nastínil kolektivní biografii tzv. válečnické aristokracie. Jan Hertvík z Rušínova se stane naším pomyslným průvodcem ve světě pozdně středověké šlechty. Na jeho příkladu bude doloženo, co měli příslušníci tzv. válečnické aristokracie společné, ukážeme si však i značné rozdíly a zcela odlišné životní strategie, které lze u příslušníků této nesourodé společenské skupiny sledovat. Pramenných zpráv, respektive ego-dokumentů, máme z období pozdního středověku dochováno jako šafránu, proto chceme-li postihnout dobovou mentalitu Jana Hertvíka, tomuto široce postavenému srovnání se nevyhneme.

Chtěl bych programově pokračovat v přístupu, o který se dlouhodobě pokouším při zkoumání městského prostředí a jenž spočívá ve sledování individuálních osudů konkrétních osob na pozadí dané společenské vrstvy a doby, v níž žily. Ne proto, že by to bylo „módní“ a „chválenou“ záležitostí, ale jelikož jsem hluboce přesvědčen o smysluplnosti podobného počínání. Život

NEJSTARŠÍ
VYOBRAZENÍ
CHRUDIMSKÉHO
A ČASLAVSKÉHO KRAJE
NA ARENTINOVĚ
MAPĚ ČECH
Z ROKU 1619.
PAVEL ARETIN
Z EHRENFELDU, *REGNI
BOHEMIAE
NOVA
ET EXACTA
SCRIPTIO*.

příslušníků nižší šlechty probíhal na základě soudobých standardů podmíněných společenským postavením, velikostí majetku, individuálními schopnostmi, kontakty s panovníkem, příslušníky vyšší a nižší šlechty, obyvateli královských či poddanských měst nebo s představiteli církevních institucí. Sledování těchto vztahových sítí, navíc podpořené interdisciplinárním výzkumem dochovaných hmotných památek, umožňuje mnohem širší spektrum výpovědi, interpretace a dovoluje plasticky postihnout životní osudy vybrané osoby i ve chvílích, kdy nás opouštějí prameny. Přesto by tato monografie neměla být více o době než o sledované osobě. Doba, v níž Jan Hertvík z Rušinova žil, však tvoří základní kulisy jeho příběhu a příběh vyprávěný bez těchto kulis by byl neúplný.

Při sledování osudů vybraných příslušníků tzv. válečnické aristokracie chybí podrobné studie zaměřené na hospodářskou rovinu.¹ Většina autorů se omezuje pouze na vyjmenování majetků, které konkrétní šlechtic získal, aniž by získané údaje podrobili náležitě kritice, která je pro jejich správné pochopení a interpretaci zásadní. Vždyť sledování hospodářských aspektů je klíčem k pochopení vzestupu těchto jednotlivců. Musíme se tázat, v jakém chronologickém pořadí statky získávali nebo naopak ztráceli, co bylo základem konkrétních zboží (počet hospodářských dvorů, vesnic nebo jiných výrobních objektů jako dolů, hamrů či

mlýnů). Na tomto místě je však zapotřebí jít ještě dále a sledovat válečnou ekonomiku husitských Čech, tzn. nezaměřovat se pouze na majetkové zisky, ale také na konkrétní výši výdajů, které nebyly u rodících se šlechtických velkostatků malé. Právě zajištění potravy pro lidi, dostatku píce pro zvířata, údržba obytných, hospodářských nebo pevnostních staveb a obstarávání finančních prostředků na běžný hospodářský chod panství byly každodenním chlebem příslušníků tzv. válečnické aristokracie. Tyto nároky se výrazně zvyšovaly v dobách vojenských kampaní nebo zdlouhavých politických jednání. Prostřednictvím Jana Hertvíka z Rušínova se můžeme společně podívat, do jaké míry otázky hospodářského charakteru ovlivňovaly mocenské a politické postavení příslušníků tzv. válečnické aristokracie.

Dle mého soudu zvolené pojetí dovoluje lépe pochopit, proč se v daném regionu příslušník nižší šlechty, jakým byl Jan Hertvík z Rušínova, dokázal povznést nad „průměr“ a posléze se prosadit na celozemské úrovni. Vždyť Jan z Rušínova se mnohému naučil od svých šlechtických patronů, při správě a řízení svých nově nabytých panství později navázal na manský správní systém, který v kraji zavedli již Lichtenburkové. Se svým otcem Hertvíkem z Ostružna se pravidelně stýkal s mnohými sousedy, neklidného Ješka z Popovce a Ohebu nevyjímaje. Zasazení osudů sledované osoby do širších dobových souvislostí, ale i důkladný rozbor vztahových sítí mezi různými společenskými skupinami ve zkoumaném regionu tak dle mého soudu stále neztrácí své opodstatnění a umožňuje mnohem detailněji postihnout to, k čemu podobné biografické medailony historických osobností směřují především – vykreslení osobnosti hlavního hrdiny. Zároveň tento přístup umožňuje zodpovědět otázky, o nichž dochované prameny bezprostředně nevypovídají, například jaký byl Hertvíkův podíl na formování sirotčího bratrstva. Nástupnictví na post vrchního velení sirotčích vojsk přece nebylo předem dané. Uvnitř skupiny sirotčích hejtmanů a správené šlechty zajisté panovala vzájemná revnivost, někdy i nevražlivost, a projevovalo se zde množství lokálních osobnostních,

mocenských, konfesijních nebo politických zájmů. Jestliže chceme správně pochopit roli Jana Hertvíka z Rušinova jako vrchního sirotčího hejtmána, nestačí sledovat pouze jeho osobu bez přihlídnutí k osudům a životním strategiím ostatních hejtmánů.

V rámci monografického zpracování osudů jednotlivce typu Jana Hertvíka z Rušinova musíme v daném případě přihlídnout k vývoji celého rozrodu zemanů z Ostružna, z něhož pocházel. Vzhledem k torzovitosti a nejednoznačnosti dochovaných pramenů je na počátku Janova života jen obtížně určitelné, kterého člena rozrodu se konkrétní zpráva týká. Proto se nevyhneme doslova úmornému představení všech zmínek o jednotlivých členech rodu z Ostružna pocházejících z tohoto období. Nelze pominout ani jejich důkladné kritické porovnání, i když předpokládané rodinné vztahy lze někdy rekonstruovat pouze v hypotetické rovině. Jak bylo u dobových rozrodů nižší šlechty běžné, také rušinovský zeman udržoval se svými bratranci z ostatních větví rodu úzké styky. Zemané z Ostružna, Spačic, Rušinova a Běstvin se společně účastnili každodenních i slavnostních událostí, pečetili některé významné listiny celozemského dosahu, navzájem si svědčili při koupi i prodeji majetků a zároveň v pramenech vystupovali po Janově boku jako ručitelé v případech, kdy si půjčoval peněžní hotovost. Příbuzenský vztah byl podpořen také blízkostí vlastněných majetků. Vždyť všechny výše vyjmenované lokality byly od původní kolébky rodu v Ostružně vzdálené ne více než šest kilometrů. Pro celý rozrod budu užívat v literatuře zažité označení Hertvíkové z Rušinova, které však není přesné. Otec Jana Hertvíka z Rušinova se totiž pravidelně psal také po tvrzi v Ostružně, Janův starší bratr Hertvík zase po tvrzi či dvorci ve Spačicích, jiná rodová větev se psala po tvrzi v Běstvině. Na druhou stranu Jan Hertvík z Rušinova patřil k nejvýznamnějším a jistě nejznámějším postavám tohoto rozrodu, proto lze pojmenování Hertvíkové z Rušinova vnímat jako srozumitelnou identifikaci všech rodinných příslušníků.²

Velkou roli v Janově životě hrál jeho otec Hertvík z Ostružna a na Rušinově. Patrně právě on měl velký vliv na utváření synovy

osobnosti. Pominout nelze ani Janova staršího bratra a významného orebského hejtmána Hertvíka ze Spačic, který se podílel na formování orebského bratrstva, nebo o několik generací staršího Hertvíka z Ostružna, prvního zmíněného příslušníka rodu, který spolu s Janovými předky po generace sloužil jako klient či nápravník vilémovským opatům. Vilémovský klášter, ležící doslova na dohled od majetků Hertvíků z Rušinova, hrál v životě ostruženských a později rušinovských zemanů stěžejní úlohu. Zde sídlil jejich patron, vilémovský opat, ve zdech kláštera se po boku opatů účastnili významných politických jednání, ale i každodenních událostí nebo činností. Pravděpodobně zde byli také pochováváni, uzavírali tu sňatky, ve zdejších kostele byly za účasti šlechticů z okolí křtěny jejich děti. Jinou možnost ani neměli, protože na svých statcích nevlastnili kostel ani nedisponovali patronátními právy. Vilémovský klášter však sehrál v životě Jana Hertvíka ještě jednu zásadní roli. Zatímco jeho předkové vilémovským opatům sloužili, šíření nového reformního učení a překotné politické dění nakonec společně vedly k tomu, že bývalí nápravníci a klienti kláštera stáli za jeho zničením. Neštěstí jedněch přináší štěstí druhým. Právě ovládnutí rozlehlých statků vilémovského kláštera na počátku dvacátých let 15. století umožnilo Janovu bratru Hertvíkovi ze Spačic a později i jemu samému nebývalý mocenský vzestup.

Po husitských válkách Jan Hertvík z Rušinova vystupoval jako věrný stoupenec a přítel Hynka Ptáčka z Pirkštejna, později jako nesmlouvavý příznivec Ptáčkova politického dědice a budoucího českého krále Jiřího z Poděbrad. Jan z Rušinova a další příslušníci tzv. válečnické aristokracie se stali nosnými pilíři Poděbradovy vlády v Čechách, neboť pouze husitský král jim mohl zaručit kontinuitu v držbě během válek zabavených statků. Naopak pevnost v husitské víře zaručovala, že nedojde k restaurování moci a majetku katolické církve a tím ani k obnovení bývalých klášterních držav. Obrovský majetek, který Jan z Rušinova dokázal nahromadit ve svých rukou, jej katapultoval mezi nejmocnější šlechtice v zemi a také díky tomu od roku 1440 stanul jako hejtmán

v čele čáslavského kraje. V této funkci vytrval téměř až do konce života. Když v roce 1455 Jan z Rušínova umíral, odcházel ze světa sice jako jeden z nejmocnějších mužů v zemi, nicméně nad jeho pozemkovým domínem se již v této době začala stahovat mračna. Hertvíkovým potomkům se nepodařilo udržet nabyté majetky a rod pomalu upadal do bezvýznamnosti.

Dříve, než se vydáme po stopách životních osudů příslušníků rodu Hertvíků z Rušínova, zastavme se krátce u zhodnocení pramenné základny a dosavadní literatury, jež se vztahují nejen k Janu Hertvíkovi z Rušínova, ale které se také obecně dotýkají problematiky nižší šlechty, dějin husitství a každodennosti v pozdním středověku.

Předmluva ... 9

1. Úvod ... 11

2. Kritika pramenů a literatury, terminologie ... 19

I. ČÁST: JAN HERTVÍK Z RUŠINOVA A JEHO ROD

3. Počátky vladyků z Ostružna ... 47

4. Léta mládí a zrání ... 62

5. Lapkou a zbojníkem ... 84

6. Kořeny husitství ve východních Čechách
a stížný list české šlechty ... 95

7. Ve stínu bratra ... 117

8. Orebským hejtmánem ... 137

9. Obležení hradu Lichtenburka 1428–1429 ... 151

10. Na cestě k Lipanům ... 178

11. Po Lipanech ... 190

12. Stoupencem Hynka Ptáčka z Pirkštejna ... 209

13. Ve službách Jiřího z Poděbrad ... 258

14. Žaloba kněze Bedřichova i páně Jiříkova s odpory ... 269

15. Poslední léta: mezi politickým výsluním
a hospodářským úpadkem ... 288

16. Hertvíkovi dědici ... 309

- 17. Bratřenci „z Běstvin“ a „z Ostružna“ ... 325
- 18. Ženy Hertvíků z Rušinova, jejich postavení a role ve společnosti ... 332
- 19. Majetkové poměry ... 337
 - Hrady* ... 345
 - Tvrze* ... 377
 - Církevní zboží* ... 387
 - Města a městečka* ... 398

II. ČÁST: HERTVÍKOVÉ Z RUŠINOVA A VÝCHODOČESKÁ ŠLECHTA VE VÍRU HUSITSKÝCH BOUŘÍ

- 20. Přátelé, družiníci, sluhové, poddaní ... 419
- 21. Válka a válečná ekonomika ... 464
- 22. Sněmy a sněmovní jednání ... 478
- 23. Mince, ceny a cestovní náklady ... 483
- 24. Dobová šlechtická mentalita a Hertvíkova osobnost
(pokus o charakteristiku) ... 500
- 25. Rodové pečeti Hertvíků z Rušinova (katalog) ... 535
 - Závěr ... 549
- Poznámky ... 555
- Rodokmeny ... 689
- Soupis zkratk ... 693
- Seznam použitých pramenů a literatury ... 695
- Seznam vyobrazení ... 734
- Summary ... 743
- Rejstřík jmenný a místní ... 752

MARTIN MUSÍLEK

HERTVÍKOVÉ Z RUŠINOVA

*Východočeská šlechta
ve víru husitských bouří*

EDICE ŠLECHTICKÉ RODY ČECH, MORAVY A SLEZSKA, SVAZEK 17

VYDALO NLN, s. r. o.,

NÁPRSTKOVA 10, PRAHA 1,

V ROCE 2020

VYDÁNÍ PRVNÍ

JAZYKOVÝ REDAKTOR IVAN BERÁNEK

NA OBÁLCE POUŽITA PEČETĚ JANA HERTVÍKA Z RUŠINOVA

Z 30. SRPNA 1442. NÁRODNÍ ARCHIV ČESKÉ KORUNY, INV. Č. 1567

GRAFICKÁ ÚPRAVA KNIHY VYTVOŘENA

S PODPOROU GRAFICKÉHO MANUÁLU VLADIMÍRA VIMRA

MAPY NAKRESLIL JAROSLAV SYNEK

TECHNICKÁ REDAKCE ŠÁRKA KŘIVÁKOVÁ

SAZBA PÍSMEM REGENT PRO MARIE TVRDÁ

REPRODUKCE JAN SKRUŽNÝ

TISK TĚŠÍNSKÉ PAPIRNY, s. r. o.

DOPORUČENÁ CENA VČETNĚ DPH 799 Kč

ISBN 978-80-7422-763-9